टिप्पणी
(चतुर्थ भाग)

आर्थिक दृष्टिले काममा भएका र नभएका जनसंख्या :-

१. राष्ट्रिय जन गणनाबाट ज्ञात हुन सक्ने विभिन्न महत्वपूर्ण विषयहरु मध्येको यो एक महत्वपूर्ण विषय हो । यसबाट देशको जनसंख्या जीबिकोपार्जन र आर्थिक पैदायसको काममा कति संख्यामा कुन किसिम संग, र कुन तहमा संलग्न रहेछन् भन्ने चतुर्दिक ज्ञान भई देशको आर्थिक र सामाजिक स्थितिको राम्रो परिचय हुन आउँदछ । देशको सुदृढ आर्थिक विकासको लागि गरिने बिभिन्न योजनाहरुको तर्जुमा गर्नेहरु, प्रशासकहरु र समाजशास्त्रीहरुको लागि पनि यो विषय निकैनै महत्वको हुन जान्छ । त्यस कारण सबै देशहरुको जनगणनाहरुमा यस बिषय प्रति विशेष अभिरुचि र तदारुकता देखाइएको पाइन्छ । खासगरी हाम्रो जस्तो विकासोन्मुख देशहरुमा जहाँ अरु आर्थिक तथ्याङ्कको अभाब छ, यही जनगणनाबाट आउने तथ्याङ्क एक मात्र नै आर्थिक स्थितिको ज्ञानको लागि एक मात्र उपाय हुन जान्छ । धेरै पश्चिमी देशहरु, जहाँ यस्तो किसिमको लगत बराबर अरु बिभिन्न श्रोतहरुबाट पनि उपलब्ध हुन सक्तछन्, त्यस्तो देशहरुमा पनि जनगणनाबाट प्राप्त हुन आउने यो आर्थिक तथ्याङ्कहरुलाई भूल तथ्याङ्क (Bench Mark Statistics) मानिन्छ ।

२. आर्थिक पैदायसको कामा देशको मानब शक्ति कसरी बिभाजित भएको रहेछ, सो कुराको जानकारीको लागि बिश्व भरीको आजसम्म भएका जनगणनाहरुमा जम्मा दुई किसिमको दृष्टिकोण अपनाइएको पाउदछौं । त्यस मध्ये एक हो आमद हुने कामको दृष्टिकोण (gainful works concept) र दोस्रो चाहीं कुनै एक निर्धारित छोटो अबधि (१ हप्ता, १५ दिन वा १ महिना, बिशेष गरी १ हप्ता) मा ब्यक्तिले गरेको काम (activity) सोधी आर्थिक दृष्टिले काममा भएको (Economically Active) वा नभएको (Not Economically Active) छुट्याउनु । यो दोस्रो किसिमको दृष्टिकोणलाई श्रमशक्ति दृष्टिकोण (Labour Force Concept) भन्दछन् ।

३. धेरै नै औद्योगिकरण भइसकेका पाश्चात्य देशहरुमा, जहाँ बिक्रीको दृष्टिकोणबाट नै धेरै जसो आर्थिक उत्पादनहरु गरिन्छन्, अर्थात जहाँ बिक्रीको लागि गरिने उत्पादन (Market Economy) को बढी प्रादुर्भाब हुन्छ, त्सस्तो देशहरुमा श्रम बजार (Labour Market) को अक्सर अद्‌ला बद्‌ली भइ रहने संभाबना भएबाट श्रमिकहरुको कामको स्थिति (Activity Status) ब्यवसाय (Industry) र आर्थिक स्तर (Economic Status) पनि बदलिइ रहने बढी संभावना रहन जान्छ, त्यसैले त्यस्तो देशहरुमा श्रमिकहरुले तोकिएको छोटो अबधि भित्र गरेको काम सोधिन्छ र त्यसैद्धारा ब्यक्तिको कामको स्थिति, ब्यवसाय, पेशा, आर्थिक स्तर इत्यादि छुट्याइन्छ ।

तर हाम्रो जस्तो कृषि प्रधान देशमा, जहाँ आर्थिक उत्पादनहरु ब्यापारिक दृष्टिकोणबाट भन्दा बढी आफै उपभोग गर्ने दृष्टिले पैदा गरिन्छ, त्यस्तो देशहरुमा हरेक ब्यक्तिले आफूले अकसर गर्ने काम (A Person's Usual Role) धेरै जसो निश्चित नै रहन्छ र छोटो अबधि मैं बदलिइ रहँदैन । त्यस्तो देशहरुमा ब्यक्तिले अक्सर गर्ने कामको किसिम मात्र सोधी आमद आउने काम (Gainful Works) मा लागेका र आमद नहुने काम (Non Gainful Works) मा लागेकाहरु छुट्याई उनीहरुको पेशा, ब्यवसाय, छुट्याउन सम्भव हुन्छ ।

४. हाम्रो देशमा भएको २००९/११ को जनगणनामा एकै पटक उपरोक्त किसिमको दुबै दृष्टिकोण आमद हुने कामको दृष्टिकोण (gainful works concept) र श्रमशक्ति दृष्टिकोण (Labour Force Concept) अपनाइए तापनि श्रमशक्ति दृष्टिकोण प्रतिपादन गर्ने प्रश्न, प्रश्न नं. १० (क) "हाल काममा छौं ?" लाई गौण मानी मुख्यतया प्रश्न नं. ८, "आफ्नो कमाईले आफ्नो पेट पालेका छौं कि ? पेट पालेको भए,

क. कुन पेशाले ? त्यो पेशामा के कस्तो किसिमको काम छ ?
ख. १) अरुलाई काम लगाउने, २) अरुको काम गर्ने, ३) आफ्नै निजी काम गर्ने के हो ?" र प्रश्न नं. ९ " आफ्नो कमाईले आफ्नो पेट पाल्न नसक्ने भए, जसमा भर पर्नु पर्दछ त्यस मानिसको पेशा के हो ? त्यो पेशामा के कस्तो

किसिमको काम छ ? " मा नै भरपरी पहिलो दृष्टिकोण अर्थात आमद हुने कामको दृष्टिकोणलाई नै अपनाएको देखिन्छ ।

तर २०१८ सालको गणनामा भने श्रमशक्ति दृष्टिकोण (Labour Force Concept) अपनाएको कुरा आर्थिक दृष्टिले काममा भएको र काममा नभएको (Economically Active and Not Economically Active) छुट्याउन गरिएको निम्न लिखित परिभाषाबाट नै स्पष्ट हुन्छ " बितेको भाँडा, हात एक बर्ष भित्र खेती, ब्यापार, उद्योग धन्दा (तान बुन्ने, तेल पेल्ने, सिउने, हतियार बनाउने) र कुनै सेवा (पढाउने, भान्छे, नोकर) आदि मध्ये जुनसुकै काम गरी सो काम गरे बापत नगद वा जिन्सी जम्मा जेमा भएपनि तलव, ज्याला, मेहनत आना, नाफा लिएको छ भने आमद गरेको ठहर्दछ । यस्तो काम बर्ष भरि पूरा नगरेको भए तापनि एक बर्षमा कमसेकम ७/८ महिना काम गरेको ब्यक्ति र तलब ज्याला भने लिन नपाउने, तर आफ्नो घरको कुनै ब्यक्तिले गरेको काम सघाउने समेत आमद आउने काम गर्नेमा नै लेखिनु पर्दछ । खेतीमा मिचामिचको बेलामा काम सघाउने अरु ब्यवसायमा बिहान बेलुकी काम सघाउने गरी बर्षभरिमा कमसेकम ४ महिना काम गर्नेलाई काम सघाउने मानिन्छ । "

र " खेती गर्दा वा अरु काम गर्दा नोक्सानी परेमा पनि आमद हुने काम गरेकै ठहर्दछ । गणना समयमा मात्र का नभएको र नयाँ कामको खोजीमा हिंडेकालाई पनि आमद हुने काम गरेकै मान्नु पर्दछ र उनीहरुले साबिकमा गरेको कामको पेशा खुलाउनु पर्दछ । तर कैफियतमा भने हाल काममा नभएको खोजीमा भनी जनाइदिनु पर्दछ । "

६. यस किसिमसँग २०१८ को गणनामा श्रमशक्ति दृष्टिकोण नै अपनाइए तापनि श्रमशक्ति दृष्टिकोणमा ब्यक्तिले, " कुनै एक निर्धारित छोटो अवधि भित्र " गरेको काम सोधिनु नै मुख्य तत्व मानिएकोमा ब्यक्तिले " बितेको एक बर्ष भित्र " गरेको कामको सोधनी भइ श्रम शक्ति दृष्टिकोणको उद्देश्यलाई निकै नै लच्किलो (Flexible) तुल्याई दिएको छ ।

हुन त देशानुकूल वातावरण हेरी ब्यक्तिले गरेको काम निर्धारण गर्ने अबधि लामो वा छोटो दुबै गर्न सकिने ब्यवस्था पनि श्रमशक्ति दृष्टिकोणमा नसोचिएको होइन, तर " निर्धारण अबधि " (Time Reference Period) जति जति लामो हुँदै गयो उति उति मात्रामा यो श्रमशक्ति दृष्टिकोणको उद्देश्य प्रतिकूल हुने भएकोले नै श्रमशक्ति दृष्टिकोणमा " निर्धारित छोटो अबधि " माथि जोड दिइएको हो ।

७. यसरी दुइ भिन्न भिन्न दृष्टिकोणहरु अपनाई दुइ गणना काल (२००९/११ र २०१८ साल) मा गरिएका गणनाहरुले देखाएको आर्थिक दृष्टिले काममा भएका र आर्थिक दृष्टिले काममा नभएका जनसंख्या परस्पर दाँजो गर्नु सम्भब नभए तापनि ती दुइ गणनाहरुले देखाएको मोटामोटी भिन्नता तलको तालिकामा दर्शाइएको छ । पुनश्चः २००९/११ को गणनामा आर्थिक दृष्टिले काममा लागेका र नलागेका छुट्याउनको लागि गरिएको प्रश्न सबै उमेरको तहमा गरिएको, तर २०१८ को गणनामा भने सो प्रश्न १५ बर्ष र सो भन्दा माथिको उमेरको तहकालाई मात्र गरिएको हुँदा दुइ गणना बीच दाँजो गर्न १५ बर्ष र सो भन्दा माथिको उमेरका जनसंख्याको मात्र प्रतिशत तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका सं. १ आर्थिक दृष्टिले काममा भएका र आर्थिक दृष्टिले काममा नभएकाको जनसंख्या १५ बर्ष र सो भन्दा माथिका उमेरको जम्मा जनसंख्याको प्रतिशतमा, लिङ्ग, तथा प्रदेश अनुसार ।
२००९/११ र २०१८ साल

आर्थिक सिथिति	१५ बर्ष माथिका जम्मा जनसंख्या						आर्थिक दृष्टिले काममा भएका						आर्थिक दृष्टिले काममा नभएका					
	२००९/११			२०१८			२००९/११			२०१८			२००९/११			२०१८		
प्रदेश	जम्मा	नर	नारी	जम्मा	नर	नारी	जम्मा	नर	नारी	जम्मा	नर	नारी	जम्मा	नर	नारी	जम्मा	नर	नारी
नेपाल	१००.०	१००.०	१००.०	१००.०	१००.०	१००.०	७६.८	९५.१	६०.०	७६.१	९४.१	५९.४	२३.२	४.९	४०.०	२३.९	५.९	४०.६
पूर्व पहाड	१००.०	१००.०	१००.०	१००.०	१००.०	१००.०	८२.४	९४.९	७१.४	७८.७	९३.७	६५.५	१७.६	५.१	२८.६	२१.३	६.३	३४.५
पूर्व भित्री मधेश	१००.०	१००.०	१००.०	१००.०	१००.०	१००.०	७५.४	९५.४	५७.७	८७.२	९५.८	७९.५	२४.६	४.६	४२.३	१२.८	४.२	२०.५
पूर्व तराई	१००.०	१००.०	१००.०	१००.०	१००.०	१००.०	६६.१	९७.२	३६.४	६६.८	९५.६	३८.४	३३.९	२.८	६३.६	३३.२	४.४	६१.९
पूर्व तराई (महोत्तरी बाहेक)	१००.०	१००.०	१००.०	१००.०	१००.०	१००.०	*	*	*	६६.३	९५.५	४२.८	*	*	*	३०.७	४.५	५७.२
महोत्तरी	१००.०	१००.०	१००.०	१००.०	१००.०	१००.०	*	*	*	५८.०	९५.९	२३.३	*	*	*	४२.०	४.१	७६.७
काठमाडौं उपत्यका	१००.०	१००.०	१००.०	१००.०	१००.०	१००.०	६६.३	८९.५	४३.३	६५.६	८३.९	४६.८	३३.७	१०.५	५६.७	३४.४	१६.१	५३.२
पश्चिम पहाड (क+ख)	१००.०	१००.०	१००.०	१००.०	१००.०	१००.०	८१.३	९४.१	६९.९	८१.८	९४.१	७०.९	१८.७	५.९	३०.१	१८.२	५.९	२९.१
पश्चिम पहाड (क)	१००.०	१००.०	१००.०	१००.०	१००.०	१००.०	*	*	*	८०.२	९३.५	६९.०	*	*	*	१९.८	६.५	३१.०
सु.प.पहाड (ख)	१००.०	१००.०	१००.०	१००.०	१००.०	१००.०	*	*	*	८३.४	९४.६	७३.२	*	*	*	१६.६	५.४	२६.८
म.भि.मधेश	१००.०	१००.०	१००.०	१००.०	१००.०	१००.०	८७.०	९५.७	७८.५	८३.६	९४.९	७२.०	१३.०	४.३	२१.५	१६.४	५.१	२८.०
प.भि. मधेश	१००.०	१००.०	१००.०	१००.०	१००.०	१००.०	७३.१	९६.५	४९.८	६१.७	९५.४	२८.०	२६.९	३.५	५०.२	३८.३	४.६	७२.०
पश्चिम तराई	१००.०	१००.०	१००.०	१००.०	१००.०	१००.०	७४.६	९८.१	५०.८	७२.८	९६.९	४८.१	२५.४	१.९	४९.२	२७.२	३.१	५१.९
सुदूर प.तराई	१००.०	१००.०	१००.०	१००.०	१००.०	१००.०	७८.४	९६.४	५८.४	७३.५	९६.४	४८.३	२१.६	३.६	४१.६	२६.५	३.६	५१.७

८. उपरोक्त तालिका सं. (१) बाट प्रत्येक प्रदेशहरुको १५ बर्ष र सो भन्दा माथिका जनसंख्या जम्मा (नर, नारी दुबै), नर र नारीहरुलाई १००-१०० प्रतिशत मानी आर्थिक दृष्टिले कामा भएका कति प्रतिशत र आर्थिक दृष्टिले काममा नभएका कति प्रतिशत रहेछन् भनी हेर्दा सम्पूर्ण अधिराज्यमा २००९/११ सालको गणनाले देखाएको आर्थिक दृष्टिले काममा भएकाहरुको प्रतिशत भन्दा २०१८ सालको गणनाले देखाएको प्रतिशत केही कम हुन गएको देखिन्छ (२००९/११ मा जम्मा, नर र नारी क्रमशः ७६.८ %, ९५.१ % र ६०.० % बाट २०१८ मा ७६.१ %, ९४.१ % र ५९.४ %) तापनि यसबाट दुइ गणनाकालको अन्तरका ७-९ बर्षहरु भित्र जनसंख्या बृद्धिको समानुपातमा कामका औसरहरु (Job Oppertunities) बढ्न नसक्नाको कारणले आर्थिक दृष्टिले काममा नभएकाहरुको प्रतिशत बढ्न गएको हो भन्न सकिंदैन, किनकि २००९/११ साल र २०१८ सालको गणनाले देखाएको स्थितिमा भएको परिवर्तन नगण्य देखिन्छ र यस्तो भिन्नता (प्रतिशतमा देखिएको) कामका औसरहरुमा भएको परिवर्तनले भन्दा बढी दुइ गणनाहरुमा आर्थिक दृष्टिले काममा भएका र नभएकाहरु छुट्याउन गरिएका भिन्दा भिन्दै ढंगका प्रश्नहरुको कारणले गर्दा भएको हुन सम्भव छ । निःसन्देहनै २००९/११ को गणनामा गरिएको प्रश्न " आफ्नै कमाइले आफ्नै पेट पालेका छौ कि ?" ; २०१८ को गणनामा बिस्तृत रुपले ब्याख्यान गरिएको प्रश्न " कुनै आमद हुने काममा छौ कि ?" भन्दा बढी वैयक्तिक अर्थ लाग्ने हुन गएको छ [गणकहरुलाई दिएको नियम निर्देशन (२००९/११सालमा) यस्तो हुन नपावोस भन्ने विषयतर्फ उचित ध्यान पुऱ्याइएको भए तापनि] र गणकले र जवाफ दिनेले भिन्दै, भिन्दै अर्थमा बुझी सोधिन औ जवाफ लेखिन सम्भव हुने भएको देखिन्छ ।

९. उपरोक्त एक कारण बाहेक, २००९/११ साल र २०१८ सालको बीचका बर्षहरुमा नेपालमा शिक्षाको बढी प्रसार हुन गई आर्थिक दृष्टिले काममा हुनेहरुको प्रतिशत २००९/११ सालमा भन्दा २०१८ सालमा केही घटि हुन गएको हुन सम्भव छ, किनकि सुलभ तरीकाले शिक्षा हासिल गर्न पाउने बढ्दो औसरहरुले गर्दा काम गर्न सक्ने उमेरका जनसंख्या, खासगरी १५-२४ बर्षकाहरु पनि बिद्योपार्जनमा लागि आर्थिक दृष्टिले काममा नभएका हुन सक्दछन् । २००९/११ साल र २०१८ सालको बीचका बर्षहरुमा उमेर अनुसार स्कूल उपस्थिति सम्बन्धी के कस्तो स्थिति थियो भन्ने ज्ञान आवश्यकीय लगतहरुको अभावमा केही थाहा हुन नसक्ने भए तापनि १५-२४ बर्षको उमेरको तहमा आर्थिक दृष्टिले काममा भएकाहरुको प्रतिशत २००९/११ सालमा ८४.२ प्रतिशतबाट २०१८ सालमा ८३.४ प्रतिशत भएबाट पनि उपरोक्त सम्भाब्यता तर्फ औंल्याउँछ ।

१०. प्रादेशिक भिन्नताको हकमा, २००९/११ मा आर्थिक दृष्टिले काममा हुनेहरुको प्रतिशत सबैभन्दा धेरै मध्ये भित्री मधेशमा (८७.० %) र सबैभन्दा कम प्रतिशत पूर्व तराई प्रदेशमा (६६.१ %) भएकोमा २०१८ मा सबैभन्दा धेरै प्रतिशत पूर्व भित्री मधेशमा (८७.२ %) र सबैभन्दा कम प्रतिशत पश्चिम भित्री मधेशमा (६१.७ %) हुन गएको पाइन्छ । त्यस्तै गरी लिंग अनुसार भएको भिन्नताको हकमा २००९/११ र २०१८ सालको दुबै गणनामा प्रत्येक प्रदेशहरुमा आर्थिक दृष्टिले काममा हुने नारीहरुको प्रतिशत भन्दा आर्थिक दृष्टिले काममा हुने नरहरुको प्रतिशत धेरै नै बढी हुन गएको देखिन्छ । २००९/११ मा आर्थिक दृष्टिले काममा हुनेहरुको सबैभन्दा बढी प्रतिशत नरहरु तर्फ पूर्व तराई प्रदेशमा (९७.२ %) र नारीहरु तर्फ मध्ये भित्री मधेशमा (७८.५ %) भएकोमा २०१८ मा नरहरु तर्फ पश्चिम तराई प्रदेशमा सबैभन्दा बढी प्रतिशत (९६.९ %) र नारीहरु तर्फ पूर्व भित्री मधेशमा (७९.५ %) भएको देखिन्छ ।

आर्थिक दृष्टिले काममा नहुनाको कारण

उमेर पुगिसकेका (१५ बर्ष र सो भन्दा माथिका) जनसंख्या आर्थिक दृष्टिले काममा नहुनाको मुख्य कारणहरु के रहेछन् ? कुनै शारीरिक या मानसिक कमजोरीहरुको कारणले हो वा आफूले गर्नु पर्ने अरु नै काम मुख्य ठहरिएर हो वा काम नपाएर हो इत्यादि के कारणहरुले गर्दा हो सो जान्नको लागि आर्थिक दृष्टिले काममा नभएकाहरु निम्न लिखित मुख्य मुख्य दश कारणहरुमा छुट्याइएका छन् ।

यी हुन्

१) घर धन्दा गर्नेहरु

२) बृद्ध (बूढो)

३) विद्यार्थी
४) अंगभंग (हात खुट्टा वा अरु अंग भाँची काम गर्न नसक्ने भएको)
५) जीर्ण रोगी (छ महिना भन्दा बढी थलिएका)
६) महारोगी
७) पागल
८) जेल, अनाथालय, बालघर आदिमा पालिएकाहरु
९) आयस्ताबाट खाई बसी आमद हुने काम नगर्नेहरु। बाबुबाजेले वा आफूले पहिले नै आर्जेको धन लगाई त्यसबाट आयस्ता लिई हाल कुनै काम नगरी जीबिका गर्नेहरु। पेन्सन वालाहरु पनि हाल काम नगरेका भए यसैमा पर्दछन्।
१०) माथि उल्लेखित ९ कारणहरु मध्ये अरु कुनै कारण भएकालाई अन्य।

उपरोक्त किसिमसंग काम नहुनाको १० कारणहरुमा छुट्याइएका आर्थिक दृष्टिले काममा नहुनेहरुको प्रादेशिक भिन्नता के कस्तो रहेछ भनि हेर्नको लागि प्रत्येक प्रदेशहरुका आर्थिक दृष्टिले काममा नभएका नरहरु र नारीहरुलाई १००-१०० प्रतिशत मानी काम नहुनाको दश कारणहरुमा प्रतिशत बितरण गरी तलको तालिका सं. २ मा दर्शाइएको छ।

तालिका सं. २ : आर्थिक दृष्टिले काममा नभएका जनसंख्या प्रतिशतमा, लिङ्ग, काममा नहुनाको कारण र प्रदेश अनुसार । नेपाल २०१८ साल

आर्थिक दृष्टिले काममा नहुनाको कारण र लिङ्ग	जम्मा		घर धन्दा		बृद्ध		बिद्यार्थी		अंगभंग		जीर्णरोगी		महारोगी		पागल		जेल बाल घर आदि		आयस्ता		अन्य	
प्रदेश	नर	नारी	नर	नारी	नर	नारी	नर	नारी	नर	नारी	नर	नारी	नर	नारी	नर	नारी	नर	नारी	नर	नारी	नर	नारी
१) नेपाल	१००.०	१००.०	३.७	८५.३	४५.०	१०.८	२०.८	०.३	६.४	०.८	२.९	०.४	१.०	०.१	०.६	०.१	१.८	+	२.६	०.४	१५.२	१.९
२) पूर्व पहाड	१००.०	१००.०	१.७	८०.४	५८.३	१४.९	१२.९	०.२	७.७	१.०	३.७	०.८	०.६	०.१	०.५		१.१	०.१	२.५	०.५	११.०	२.०
३) पूर्व भित्री मधेश	१००.०	१००.०	१.५	७२.०	६१.७	२३.३	१०.०	०.१	८.८	१.७	४.२	०.६	०.९	०.१	०.६	०.१	१.६	+	१.६	०.६	०.१	१.९
४) पूर्व तराई (क+ख)	१००.०	१००.०	४.६	९०.८	२४.८	६.६	३१.१	०.१	४.६	०.३	२.४	०.१	०.६	+	१.०		५.१	+	२.१	०.३	२३.७	१.८
क) महोत्तरी	१००.०	१००.०	४.१	८९.८	२५.४	७.१	२९.९	०.१	४.२	०.४	२.४	०.२	०.५	+	०.९		५.७	+	१.७	०.४	२५.२	२.०
ख) पूर्व तराई (महोत्तरी बाहेक)	१००.०	१००.०	६.७	९३.३	२२.१	५.०	३६.४	०.१	५.८	०.२	२.७	०.१	०.८	+	१.३		२.७	+	३.९	०.१	१७.६	१.२
५) काठमाडौं उपत्यका	१००.०	१००.०	४.२	८०.३	१८.०	९.१	३६.८	२.९	१.६	०.४	१.७	०.५	१.५	०.३	०.२		०.८	०.२	४.१	०.४	३.१	५.४
६) पश्चिम पहाड (क+ख)	१००.०	१००.०	३.९	८१.५	५७.४	१४.४	१४.८	०.१	८.०	१.३	३.३	०.५	१.४	०.१	०.६	०.१	०.७	+	२.५	०.५	७.४	१.५
क) पश्चिम पहाड	१००.०	१००.०	२.२	८१.८	५८.५	१४.५	१६.६	०.१	७.५	१.०	३.६	०.६	०.९	०.१	०.७	०.१	१.०	+	३.३	०.७	५.७	१.१
ख) सु.प.पहाड	१००.०	१००.०	६.०	८१.१	५६.०	१४.३	१२.४	०.१	८.७	१.६	३.०	०.४	२.०	०.१	०.५	०.१	०.५	+	१.४	०.३	९.५	२.०
७) म.भि.मधेश	१००.०	१००.०	४.४	७९.८	५९.५	१५.५	९.०	०.२	७.७	१.१	३.०	०.६	१.३	०.१	०.५	०.१	१.१	–	२.०	०.३	११.५	२.३
८) प.भि. मधेश	१००.०	१००.०	५.१	९३.१	४७.०	५.९	२९.४	०.१	५.९	०.३	२.५	०.१	०.३	+	०.६		१.४	+	१.५	०.२	६.३	०.३
९) पश्चिम तराई	१००.०	१००.०	७.५	८९.८	३७.०	८.१	२४.२	०.१	७.०	०.५	१.७	०.१	०.९	+	१.३	०.१	४.८	+	२.३	०.४	१३.३	०.९
१०) सुदूर प.तराई	१००.०	१००.०	६.५	९०.६	४४.१	६.९	११.६	०.१	९.२	०.६	१.४	०.१	०.६	+	०.९	०.१	२.८	+	०.६	+	२२.३	१.६

नोट : + = ०.१ प्रतिशत भन्दा कम

उपरोक्त तालिका सं. २ बाट यो स्पष्ट हुन आउँदछ कि सम्पूर्ण अधिराज्यमा नरहरु तर्फ आर्थिक दृष्टिले काममा नहुनाको मुख्य कारणहरु मध्ये बृद्ध भएकोले काममा नहुनु पहिलो मुख्य कारण र विद्यार्थी भएकोले काममा नहुनु दोस्रो मुख्य कारण रहेछ । नारीहरु तर्फ भने काममा नहुनाको कारणहरु मध्ये घरधन्दा पहिलो मुख्य कारण र बृद्ध हुनु दोस्रो मुख्य कारण रहेछ । यी दुइ मुख्य-मुख्य कारणहरु बाहेक अङ्गभङ्ग भएर, जीर्ण रोगी भएर, महारोगी भएर, पागल भएर, जेल, अनाथालय, बालघर आदिमा पालिएर वा आयस्ताबाट जीविका गर्ने भएर, काममा नहुनेहरुको प्रतिशत नर र नारीहरु दुबै तर्फ ज्यादै थोरै मात्र भएबाट काममा नहुनाको कारण रुपी समस्याहरुको दृष्टिबाट यी त्यत्तिको महत्वपूर्ण देखिदैनन् । तर नारीहरु तर्फ त्यत्तिको महत्वपूर्ण नभए तापनि नरहरु तर्फ १० मुख्य कारणहरु भन्दा भिन्दै अन्य मुख्य कारणले गर्दा काममा नहुनेहरुको प्रतिशत धेरै नै (१५.२ प्रतिशत) भएबाट २०१८ सालको जनगणनाले नरहरु आर्थिक दृष्टिले काममा नहुनाको अरु सम्भव कारणहरु उपर दृष्टि पुऱ्याउन नसेको बुझिन्छ र अब आउँदो जनगणनामा यस बिषय तर्फ उचित ध्यान पुऱ्याउन पर्ने देखिन्छ, साथै नारीहरु तर्फ यस्तो अन्य कारण हुनेहरुको प्रतिशत ज्यादै कम भएबाट नरहरु तर्फ, नारीहरु तर्फ जस्तै, काममा नहुनुको कुनै सरल र निश्चित कारण रहेनछ भन्ने कुरा पनि स्पष्ट हुन आउँदछ ।

प्रादेशिक भिन्नताको हकमा नरहरु तर्फ पूर्व तराई र काठमाडौं उपत्यका, दुइ प्रदेशहरु बाहेक बाँकी अरु प्रदेशहरुमा सम्पूर्ण अधिराज्य झैं बृद्ध भएकोले काममा नहुनु पहिलो मुख्य कारण र विद्यार्थी भएको हुनाले काममा नहुनु (सुदूर पश्चिम तराई १ प्रदेश बाहेक, जहाँ विद्यार्थी भएकोले काममा नहुनेहरुको प्रतिशत ११.६ %, अन्य कारणले काममा नहुनेहरुको प्रतिशत २२.३ % भन्दा कम छ) दोस्रो मुख्य कारण भएको देखिन्छ । उक्त दुइ प्रदेशहरु (पूर्व तराई र काठमाडौं उपत्यका) मा भने विद्यार्थी भएकोले काममा नहुनु पहिलो मुख्य कारण र बृद्ध भएकोले काममा नहुनु (काठमाडौं उपत्यका बाहेक, जहाँ बृद्ध भएकोले काममा नहुनेहरुको प्रतिशत १८.० % भन्दा अन्य कारणहरुले काममा नहुनेहरुको प्रतिशत ३१.१ % धेरै छ) दोस्रो मुख्य कारण भएको देखिन्छ । नारीहरु तर्फ चाहीं हरेक प्रदेशहरुमा सम्पूर्ण अधिराज्यकै झैं आर्थिक दृष्टिले काममा नहुनाको १० मुख्य कारणहरु मध्ये घरधन्दा पहिलो र बृद्ध हुनु दोस्रो मुख्य कारण भएको पाइन्छ । अङ्गभङ्ग भई काममा नहुनु, जीर्ण रोगी भई काममा नहुनु, महारोगी भई काममा नहुनु, पागल भई काममा नहुनु, जेल, अनाथालय, बालघर आदिमा पालिइ काममा नहुनु, वा आयस्ताबाट मात्र जीबिका गर्ने भई काममा नहुनु इत्यादि आर्थिक दृष्टिले काममा नहुनाको अरु कारणहरु नरहरु र नारीहरु दुबै तर्फ विभिन्न प्रदेशहरु मध्ये कुनै प्रदेशमा पनि आर्थिक दृष्टिले काममा नहुनाको महत्वपूर्ण कारण हुन आएको देखिदैन ।

आर्थिक दृष्टिले काममा भएका जनसंख्याको पेशा बिभाजन

पेशा भनेको ब्यक्तिले गर्ने रोजगारी इलम हो । पेशाले ब्यक्तिले गरेको कामको किसिमलाई बताउँदछ । ब्यवसायले भने ब्यक्ति एक्लै बसेर वा समूह भई कुनै ठाउँमा बसी पैदा गरिने वस्तु वा सेवालाई जनाउँछ । जस्तो पेशामा टाइप गर्ने (Typist) भयो भने ब्यवसायमा सरकारी कार्यालयमा (सरकारी सेवा), कपडा उत्पादन गर्ने मील (Textile Manufacturing) जुत्ता कारखाना, फर्निचर पसल इत्यादि हुन सक्तछन् । अर्थात एउटै पेशामा धेरै किसिमको ब्यवसाय हुन सक्तछ । पेशा र ब्यवसाय हेर्दा सजिलो जस्तो देखिए तापनि छुट्याउन केही गाऱ्हो नै पर्ने हुन्छ । त्यसकारण अहिलेको पटक २०१८ को गणनामा २००९/११ सालको गणनामा गणकहरुलाई र उत्तर दिनेहरुलाई पेशा ब्यवसाय छुट्याउन गाऱ्हो परे जस्तै गाऱ्हो नपरोस भन्ने हेतुले परिभाषा तथा गणकहरुलाई दिइएको नियम निर्देशनहरु बिस्तृत रुपमा ब्याख्यान गरिनुका साथै पेशा, ब्यवसाय छुट्याइएका बिभिन्न उदाहरणहरु पनि दिइएको थियो ।

२००९/११ सालको गणनामा बिभिन्न कारणहरुले गर्दा पेशा अथवा ब्यवसाय कुनै एक मात्र पनि राम्ररी खुली आउन सकेन र ती दुबैको सहाराबाट ब्यवसायिक बर्गीकरण मात्र गरिएको थियो । २००९/११ मा पेशा सम्बन्धी प्रश्न गरिए तापनि पेशेवर वर्गीकरण हुन सकेन, त्यसकारण २०१८ को गणनामा गरिएको यो पेशेवार बर्गीकरण पहिलो बर्गीकरण हुन आएको छ ।

बिभिन्न पेशाहरु, संयुक्त राष्ट्रसंघले सिफारीस गरे अनुसारको, निम्नलिखित दश प्रमुख भागहरुमा बिभाजन गरिएका छन् । यी हुन :

भाग	पेशा
०	बिशेषज्ञ, प्राबिधिक र त्यस्तै किसिमका काम गर्नेहरु ।
१	प्रबन्धक, प्रशासक, तथा कारीन्दा सम्बन्धी काम गर्नेहरु ।
२	बिक्री र तत्सम्बन्धी काम गर्नेहरु ।
३	खेती सम्बन्धी काम गर्नेहरु ।
४	खनिज बस्तु खन्ने झिक्ने काम गर्नेहरु ।
५	यातायातमा चालकको काम गर्नेहरु ।
६-७	कारीगरी र बिभिन्न उत्पादन सम्बन्धी काम गर्नेहरु ।
८	सेवा सम्बन्धी पेशा ।
९	नखुलेका र खुलाउन नसकिने पेशा ।

उपरोक्त किसिमको पेशा बिभाजनको दश प्रमुख भागहरुमा बर्गीकरण गरिएका बिभिन्न पेशाहरु हुने आर्थिक दृष्टिले काममा भएका ब्यक्तिहरु कुन-कुन पेशामा कति-कति रहेछन् भनि हेर्न प्रत्येक प्रदेशहरुका जम्मा, नर र नारीहरु प्रत्येकलाई १००-१०० प्रतिशत मानी बिभिन्न पेशाहरुमा भएको प्रतिशत बितरण तलको तालिका सं. ३ मा दर्शाइएको छ ।

तालिका सं. ३ : आर्थिक दृष्टिले काममा भएका जनसंख्या प्रतिशतमा लिङ्ग, पेशा (दश प्रमुख भाग) र प्रदेश अनुसार ।
नेपाल २०१८ साल

प्रदेश	जम्मा आर्थिक दृष्टिले काममा भएका			० विशेषज्ञ प्राविधिक त्यस्तै किसिमका काम गर्नेहरु			१ प्रबन्ध प्रशासक तथा कारीन्दा सम्बन्धी काम गर्नेहरु			२ बिक्री र तत्सम्बन्धी काम गर्नेहरु			३ खेती सम्बन्धी काम गर्नेहरु			४ खनिज बस्तु खन्ने भिक्ने			५ यातायात चालक को काम गर्ने			६-७ कारीगरी बिभिन्न उत्पादनको काम गर्ने			८ सेवा सम्बन्धी पेशा			९ नखुलेको र खुलाउन नसकिने पेशा		
	जम्मा	नर	नारी	जम्मा	नर	नारी	जम्मा	नर	नारी	जम्मा	नर	नारी	जम्मा	नर	नारी	जम्मा	नर	नारी	जम्मा	नर	नारी	जम्मा	नर	नारी	जम्मा	नर	नारी	जम्मा	नर	नारी
नेपाल	१००.०	१००.०	१००.०	०.४	०.६	०.१	०.४	०.७	+	१.१	१.५	०.५	९३.८	९१.७	९६.९	+	+	+	०.१	०.१	+	२.२	२.८	१.४	१.३	१.८	०.५	०.७	०.८	०.६
पूर्व पहाड	१००.०	१००.०	१००.०	०.२	०.३	+	०.१	०.२	+	०.४	०.७	०.२	९६.६	९५.६	९७.९	+	+	-	+	+	+	१.७	१.९	१.४	०.५	०.७	०.१	०.५	०.६	०.४
पूर्व भित्री मधेश	१००.०	१००.०	१००.०	०.१	०.२	+	०.१	०.३	+	०.१	०.१	०.१	९८.५	९७.९	९९.०	-	-	-	+	+	-	०.५	०.६	०.४	०.३	०.५	०.२	०.४	०.४	०.३
पूर्व तराई क. ख.	१००.०	१००.०	१००.०	०.६	०.९	०.१	०.४	०.५	+	१.९	२.१	१.२	९१.४	९०.०	९४.९	+	-	+	०.१	०.२	+	२.८	३.१	२.०	१.८	२.२	०.९	१.०	१.०	०.९
पूर्व तराई (क)महोत्तरी बाहेक	१००.०	१००.०	१००.०	०.६	०.८	०.१	०.४	०.६	+	१.८	२.२	१.०	९१.२	८९.४	९५.३	+	-	+	०.२	०.२	+	३.०	३.४	२.०	१.८	२.३	०.८	१.०	१.१	०.८
महोत्तरी (ख)	१००.०	१००.०	१००.०	०.९	१.०	०.२	०.३	०.४	+	१.९	१.७	२.४	९२.६	९२.५	९३.१	-	-	-	+	+	-	३.८	१.९	१.६	१.६	१.६	१.५	०.९	०.९	१.२
काठमाडौं उपत्यका	१००.०	१००.०	१००.०	२.२	३.१	०.५	४.४	६.७	०.२	६.१	८.०	२.७	६५.४	५५.३	८४.१	-	-	-	०.८	१.२	-	९.५	११.४	६.०	१०.०	२.३	५.७	१.६	२.०	०.८
पश्चिम पहाड (क+ख)	१००.०	१००.०	१००.०	०.३	०.३	+	०.१	०.३	+	०.४	०.५	०.२	९६.६	९५.४	९८.१	+	+	+	+	+	+	१.७	२.२	१.०	०.३	०.६	०.१	०.६	०.७	०.६
पश्चिम पहाड (क)	१००.०	१००.०	१००.०	०.२	०.४	+	०.१	०.२	+	०.५	०.७	०.४	९६.६	९५.४	९८.१	+	+	+	+	+	-	१.५	२.०	०.८	०.४	०.६	०.१	०.७	०.७	०.६
सु.प.पहाड (ख)	१००.०	१००.०	१००.०	०.२	०.३	+	०.१	०.२	+	०.३	०.४	०.२	९६.६	९५.६	९७.८	+	+	-	+	+	+	१.९	२.५	१.३	०.३	०.५	०.१	०.६	०.५	०.६
म.भि.मधेश	१००.०	१००.०	१००.०	०.२	०.३	०.१	०.३	०.५	+	०.८	१.१	०.३	९५.३	९३.२	९८.०	+	+	-	०.१	०.२	+	१.६	२.४	०.६	०.९	१.३	०.३	०.८	१.०	०.७
प.भि. मधेश	१००.०	१००.०	१००.०	०.३	०.४	०.१	०.४	०.५	+	१.९	२.२	१.०	९२.१	९१.५	९४.०	-	-	-	+	+	-	२.४	२.७	१.४	१.६	१.७	१.२	१.३	१.०	२.३
पश्चिम तराई	१००.०	१००.०	१००.०	०.४	०.६	+	०.५	०.८	+	१.७	२.२	०.७	९३.१	९१.१	९७.२	+	+	+	०.१	०.१	+	१.६	२.१	०.६	२.१	२.६	१.१	०.५	०.५	०.४
सुदूर प.तराई	१००.०	१००.०	१००.०	०.३	०.५	०.१	०.५	०.७	+	२.१	२.७	०.६	९१.०	८८.९	९५.८	-	-	-	०.१	०.१	+	२.२	२.४	१.५	२.६	३.४	१.०	१.२	१.३	१.०

नोट : + ०.१ प्रतिशत भन्दा कम

माथिको तालिका सं. ३ बाट सम्पूर्ण अधिराज्यभरीका आर्थिक दृष्टिले काममा हुने व्यक्तिहरुको ९३.८ % (नरहरु तर्फ ९१.७ % नारीहरु तर्फ ९६.९ %) व्यक्तिहरुको खेती सम्बन्धी पेशा भएको देखिएबाट खेती नै नेपालको एक मात्र मुख्य पेशा रहेछ भन्ने कुरा स्पष्ट हुन आउँछ । खेती पछि, आर्थिक दृष्टिले काममा हुनेहरुको जम्मा २.२ % (नरहरु तर्फ २.८ % र नारीहरु तर्फ १.४ %) को पेशा भएको कारीगरी र बिभिन्न उत्पादन काम सम्बन्धी पेशा दोस्रो मुख्य पेशाको रुपमा रहेको पाइन्छ । सेवा सम्बन्धी पेशा (जसमा, जम्मा १.३ %, नर १.८ % र नारी ०.५ % भएको पाइन्छ) र बिक्री र तत्सम्बन्धी पेशा (जसमा, जम्मा १.१ %, नर १.५ % र नारी ०.५ % भएको पाइन्छ) बाहेक-बिशेषज्ञ, प्राविधिक र त्यस्तै किसिमका काम गर्नेहरु प्रबन्धक, प्रशासक, तथा कारीन्दा सम्बन्धी काम गर्नेहरु, खनिज बस्तु खन्ने झिक्ने काम गर्नेहरु इत्यादि अरु पेशा हुनेहरु ज्यादै अल्पसंख्यामा मात्र भएको देखिन्छ ।

देशको राजधानी काठमाडौं शहरको साथै अरु दुइवटा प्रमुख शहरहरु (ललितपुर र भक्तपुर) पनि भएको काठमाडौं उपत्यका एक प्रदेश बाहेक बाँकी सबै प्रदेशहरुमा खेती सम्बन्धी पेशामा मात्र नै आर्थिक दृष्टिले काममा भएकाहरुको ९० % भन्दा पनि केही बढी नै प्रतिशत भएको पाइन्छ । पेशा सम्बन्धी केही प्रादेशिक भिन्नता देखिए तापनि हरेक प्रदेशहरुमा खेती सम्बन्धी पेशा हुनेहरुको आधिक्यले गर्दा अरु बिभिन्न पेशा हुनेहरुको संख्या उत्तिको महत्वपूर्ण देखिदैन ।

आर्थिक दृष्टिले काममा भएका जनसंख्या व्यवसाय बिभाजन :

आर्थिक दृष्टिले काममा भएका जनसंख्याको पेशेवार बर्गीकरणको बारेमा गरिएको टिप्पणीमा नै उल्लिखित गरिसकेझैं व्यवसाय भन्नाले व्यक्तिले आफ्नो रोजगारी इलम वा आफूले गरेको उद्यम कुन ठाउँ (कार्यालय) मा गर्दछ भन्ने जनाउदछ । त्यसैले व्यवसायले व्यक्ति एक्लै वा समूह भई कुनै ठाउँमा बसी पैदा गरिने बस्तु वा सेवालाई जनाउदछ । व्यक्तिले लिएको इलमलाई भने व्यक्तिको पेशाले जनाउदछ । जस्तो कुनै व्यक्तिको पेशा प्रशासक भयो भने उक्त व्यक्तिको व्यवसाय सरकारी कार्यालय (सरकारी सेवा वा जुत्ता कारखना (बस्तु पैदा गर्ने, रुपान्तर गर्ने) वा जुत्ता बेच्ने पसल (बाणिज्य ब्यापार) इत्यादि बिभिन्न व्यवसायहरु मध्ये जुनसुकै पनि हुन सक्तछ ।

बिभिन्न किसिमका व्यवसायहरुलाई २००९/११ र २०१८ को गणनामा संयुक्त राष्ट्र संघले सिफारीस गरे अनुसारका, निम्न लिखित दश प्रमुख भागहरुमा बिभाजन गरिएका छन । यी हुन :

भाग	व्यवसाय
०	खेती, बन, शिकार र मत्स्यपालन
१	खनिज बस्तु खन्ने झिक्ने
२-३	बस्तु पैदा गर्ने (रुपान्तर गर्ने)
४	निर्माण सम्बन्धी व्यवसाय
५	बिजुली, ग्याँस, पानी र सामुदायिक सफाइ सम्बन्धी सेवाहरु
६	बाणिज्य ब्यापार
७	यातायात, गोदाम, तथा संचार
८	सेवा सम्बन्धी व्यवसाय
९	राम्ररी खुलिनआएका र खुलाउन नसकिने व्यवसाय

२००९/११ सालको गणनाबाट देखिएको व्यवसायिक बिभाजन र २०१८ सालको गणनाबाट देखिन आएको व्यवसायिक बिभाजनमा के कस्तो परिवर्तन देखा परेको रहेछ भन्ने कुरा दर्शाउन तलको तालिकाहरु नं. ४ र ४ (क) मा क्रमश: २००९/११ र २०१८ सालको गणनाबाट देखिन आएका हरेक प्रदेशहरुका आर्थिक दृष्टिले काममा भएका

जम्मा, नर, नारीहरु प्रत्येकलाई १००-१०० प्रतिशत मानी उपरोक्त किसिमको व्यवसाय बिभाजनका दश भागहरुमा भएको प्रतिशत बितरण देखाइएको छ ।

तालिका नं. ४ : आर्थिक दृष्टिले काममा भएका जनसंख्या प्रतिशतमा, लिङ्ग, व्यवसाय (दश प्रमुख भाग) र प्रदेश अनुसार ।

नेपाल २००९/११ साल

प्रदेश	आर्थिक दृष्टिले कामा लागेकाको कुल जम्मा			कृषि, बन, तथा मत्स्यपालन			खनिज बस्तु खन्ने झिक्ने			उत्पादन (कृषि बाहेक)			निमार्ण			बिजुली ग्याँस पानी			बाणिज्य ब्यापार			यातायात संचार			बिबिध सेवाहरु			नखुलेका		
	जम्मा	नर	नारी	जम्मा	नर	नारी	जम्मा	नर	नारी	जम्मा	नर	नारी	जम्मा	नर	नारी	जम्मा	नर	नारी	जम्मा	नर	नारी	जम्मा	नर	नारी	जम्मा	नर	नारी	जम्मा	नर	नारी
सम्पूर्ण नेपाल	१००.०	१००.०	१००.०	९३.४	९१.५	९६.०	+	+	–	२.०	२.२	१.६	०.२	०.३	०.१	+	+	+	१.४	१.९	०.८	०.५	०.६	०.४	२.३	३.३	०.९	०.२	०.२	०.२
पूर्व पहाड	१००.०	१००.०	१००.०	९७.०	९६.१	९८.१	–	–	–	१.२	१.५	०.९	०.१	०.१	+	+	+	–	०.४	०.६	०.३	०.२	०.२	०.२	०.९	१.३	०.९	०.२	०.२	०.२
पूर्व भित्री मधेश	१००.०	१००.०	१००.०	९७.६	९७.२	९८.३	–	–	–	१.१	१.२	०.९	+	+	+	+	+	–	०.२	०.२	०.२	०.१	०.१	०.१	०.७	१.०	०.२	०.३	०.३	०.३
पूर्व तराई	१००.०	१००.०	१००.०	९१.८	९०.९	९४.४	–	–	–	१.४	१.५	१.०	०.३	०.३	०.१	+	+	+	२.२	२.३	१.९	१.२	१.१	१.३	३.०	३.८	१.२	०.१	०.१	०.१
काठमाडौं उपत्यका	१००.०	१००.०	१००.०	६४.४	५७.७	७८.०	–	–	–	४.९	५.२	४.२	१.३	१.९	०.३	०.३	०.४	०.३	९.०	११.४	४.०	३.१	३.४	२.५	१४.९	१८.२	८.०	२.१	१.८	२.७
पश्चिम पहाड	१००.०	१००.०	१००.०	९५.४	९४.२	९६.८	+	+	–	२.६	३.०	२.१	०.१	३.१		+	+	–	०.७	०.९	०.५	०.१	०.१	०.१	१.०	१.६	०.४	०.१	०.१	०.१
मध्य भित्री मधेश	१००.०	१००.०	१००.०	९५.४	९३.६	९७.२	–	–	–	१.४	१.६	१.१	+	०.१		+	+	–	०.६	०.७	०.५	०.१	०.२	०.१	२.५	३.७	१.१	+	०.१	+
पश्चिम भित्री मधेश	१००.०	१००.०	१००.०	९०.३	८८.४	९३.९	–	–	–	१.७	१.८	१.७	०.२	०.२	०.१	–	–	–	२.६	३.२	१.५	+	+	+	५.२	६.४	२.८	+	+	–
पश्चिम तराई	१००.०	१००.०	१००.०	९२.१	९०.४	९५.४	–	–	–	१.०	१०.९	०.९	०.३	०.४	०.२	+	+	+	२.२	२.७	१.३	०.३	०.३	०.३	४.०	५.१	१.९	०.१	०.१	०.१
सुदूर पश्चिम तराई	१००.०	१००.०	१००.०	९२.१	९०.६	९४.७	–	–	–	१.३	०.९	२.०	०.३	०.४	०.३	+	+	+	२.२	२.६	१.४	०.१	०.२	+	४.०	५.३	१.६	+	+	+

नोट : + = ०.१ प्रतिशत भन्दा कम

तालिका नं. ४ (क) : आर्थिक दृष्टिले काममा भएका जनसंख्या प्रतिशतमा, लिङ्ग, व्यवसाय (दश प्रमुख भाग) र प्रदेश अनुसार ।
नेपाल २०१८ साल

व्यवसाय / प्रदेश	० खेती, बन, शिकार र मत्स्यपालन			१ खनिज बस्तु खन्ने झिक्न			२-३ बस्तु पैदा गर्ने (उत्पादन)			उत्पादन (कृषि बाहेक)			४ निर्माण सम्बन्धी व्यवसाय			५ बिजुली ग्याँस, पानी र सामुदायिक			६ बाणिज्य ब्यापार			७ यातायात गोदाम तथा संचार			८ सेवा सम्बन्धी व्यवसाय			९ राम्ररी खुली नआएको र खुलाउन नसकिने		
	जम्मा	नर	नारी	जम्मा	नर	नारी	जम्मा	नर	नारी	जम्मा	नर	नारी	जम्मा	नर	नारी	जम्मा	नर	नारी	जम्मा	नर	नारी	जम्मा	नर	नारी	जम्मा	नर	नारी	जम्मा	नर	नारी
नेपाल	१००.०	१००.०	१००.०	९३.८	९१.७	९६.९	+	+	+	१.९	२.३	१.२	०.१	०.२	+	+	०.१	+	१.१	१.५	०.५	०.४	०.५	०.२	१.९	२.८	०.६	०.८	०.९	०.६
पूर्व पहाड	१००.०	१००.०	१००.०	९६.६	९५.६	९७.८	+	+	–	१.६	१.७	१.४	+	१.१	+	+	+	+	०.४	०.६	०.२	०.२	०.२	+	०.७	१.२	०.२	०.५	०.६	०.४
पूर्व भित्री मधेश	१००.०	१००.०	१००.०	९८.५	९७.९	९९.०	+	–	–	०.५	०.६	०.३	+	+	–	–	–	–	०.१	०.१	०.१	+	०.१	+	०.५	०.८	०.२	०.४	०.५	०.४
पूर्व तराई (क+ख)	१००.०	१००.०	१००.०	९१.५	९०.१	९४.८	–	+	+	१.९	२.३	१.०	०.१	०.१	+	+	+	+	१.९	२.१	१.२	१.०	१.०	१.०	२.६	३.३	१.०	१.०	१.१	०.९
पूर्व तराई (क)महोत्तरी बाहेक	१००.०	१००.०	१००.०	९१.३	८९.५	९५.२	+	+	+	२.०	२.५	१.०	०.१	०.१	+	+	+	+	१.९	२.३	१.०	१.१	१.१	१.१	२.६	३.४	०.९	१.०	१.१	०.८
महोत्तरी (ख)	१००.०	१००.०	१००.०	९२.६	९२.५	९३.१	+	+	–	१.६	१.७	१.३	०.१	०.१	+	+	+	+	१.९	१.७	२.५	०.३	०.३	०.३	२.६	२.८	१.६	०.९	०.९	१.२
काठमाडौं उपत्यका	१००.०	१००.०	१००.०	६५.७	५५.८	८४.१	०.१	०.१	+	७.२	८.३	५.३	१.५	२.२	०.२	०.५	०.६	०.३	६.४	८.४	२.७	२.०	२.७	०.६	१५.०	१९.९	६.०	१.६	२.०	०.८
पश्चिम पहाड (क+ख)	१००.०	१००.०	१००.०	९६.६	९५.४	९८.०	+	+	+	१.६	२.१	१.१	+	०.१	+	+	+	+	०.४	०.५	०.२	०.१	०.१	+	०.६	१.१	०.१	०.७	०.७	०.६
पश्चिम पहाड (क)	१००.०	१००.०	१००.०	९६.७	९५.४	९८.१	+	+	+	१.३	१.८	०.८	०.१	०.१	+	+	+	+	०.४	०.६	०.३	०.१	०.१	+	०.७	१.२	०.२	०.७	०.८	०.६
सु.प.पहाड -ख)	१००.०	१००.०	१००.०	९६.६	९५.५	९७.८	+	+	–	१.९	२.४	१.३	+	+	+	+	+	–	०.३	०.४	०.२	+	०.१	+	०.६	०.९	०.१	०.६	०.७	०.६
म.भि.मधेश	१००.०	१००.०	१००.०	९८.५	९७.९	९९.०	-	-	-	०.५	०.६	०.३	+	+	-	-	-	-	०.१	०.१	०.१	+	०.१	+	०.५	०.८	०.२	०.४	०.५	०.४
प.भि. मधेश	१००.०	१००.०	१००.०	९२.१	९१.६	९४.०	+	+	-	२.४	२.७	१.४	०.१	+	-	-	-	-	१.९	२.२	१.१	०.१	०.१	-	१.९	२.२	१.१	१.५	१.२	२.४
पश्चिम तराई	१००.०	१००.०	१००.०	९३.२	९१.३	९७.२	+	+	+	१.४	१.९	०.६	०.१	०.१	+	+	+	+	१.८	२.३	०.७	०.२	०.३	+	२.८	३.६	१.१	०.५	०.५	०.४
सुदूर प.तराई	१००.०	१००.०	१००.०	९१.२	८९.१	९५.८	-	-	-	१.६	१.८	१.२	०.१	०.२	+	+	+	+	२.१	२.७	०.६	०.६	०.७	०.३	३.२	४.२	१.१	१.२	१.३	१.०

नोट : + = ०.१ प्रतिशत भन्दा कम

माथिको तालिकाहरु [नं. ४ र ४(क)] बाट सम्पूर्ण अधिराज्य नेपालमा २००९/११ सालको गणनामा भन्दा २०१८ सालको गणनामा कृषि सम्बन्धी व्यवसाय र व्यवसाय नखुलेको तहमा बाहेक बाँकी सबै व्यवसायहरु (खनिज बस्तु खन्ने झिक्ने; उत्पादन; निर्माण; बिजुली ग्याँस पानी; बाणिज्य व्यापार; यातायात संचार; बिविध सेवाहरु; इत्यादि) मा आर्थिक दृष्टिले काममा हुनेहरुको प्रतिशत केही कम हुन गएको देखिन्छ । व्यवसायिक बर्गीकरणको ती दुइ तहहरु बाहेक अरु व्यवसायहरुमा यसरी प्रतिशत घट्न जानु पर्ने खास कारणहरु केही देखिदैनन् तापनि ती व्यवसायहरु हुने आर्थिक दृष्टिले काममा हुने ब्यक्तिहरु प्रतिशत ज्यादै थोरै (२००९/११ मा जम्मा ६.४ % र २०१८ मा जम्मा ५.४ %) मात्र भएबाट, ती व्यवसायहरुमा भएको प्रतिशत केही घटी हुन जानुले देशको आर्थिक संगठनमा भएको कुनै यथार्थ परिवर्तनलाई औल्याउनु भन्दा बढी दुइ गणना कालहरुमा गरिएका गणनाकार्यहरुको कार्य-सम्पादन दक्षतामा भएको भिन्नतालाई औल्याउदछ । २००९/११ सालको गणनामा भन्दा २०१८ सालको गणनामा काठमाडौं उपत्यका एक प्रदेश बाहेक बाँकी सबै प्रदेशहरुमा "ब्यवसाय नखुलेका र राम्ररी खुलाउन नसकिने ब्यवसाय" को तहमा प्रतिशत केही बढी भएबाट पनि निःसन्देहनै २०१८ सालको गणना भन्दा २००९/११ सालको गणनामा ब्यक्तिहरुको ब्यवसायिक बर्गीकरण बढी गुणात्मक ढंगबाट हुन गएको देखिन्छ र २००९/११ सालको गणनामा सोझै ब्यक्तिको ब्यवसाय सम्बन्धी प्रश्न नगरिई ब्यक्तिले गरेको कामको किसिम मात्र सोधनी गरिएकोमा कामको किसिम मात्रै या पेशा मात्रै मध्ये कुनै एक पनि राम्ररी खुली आउन नसकि दुबैको सहाराबाट ब्यवसायिक बर्गीकरण मात्र बिभागमै तयार गरिएकोले २०१८ को गणनामा गणकहरु या जवाफ दिन ब्यक्तिहरुलाई कुनै कुनै ब्यवसायहरु (Border Line Cases) छुट्याउन गाह्रो परि "ब्यवसाय नखुलेका र राम्ररी खुलाउन नसकिने ब्यवसाय" भनी लेख्नु पर्ने जस्तो स्थिति २००९/११ सालको गणनामा नपरेबाट पनि उपरोक्त सम्भावनाको पुष्टि हुन्छ ।

प्रादेशिक भिन्नताको हकमा देशको राजधानी काठमाडौं बाहेक अरु दुई प्रमुख शहरी क्षेत्रहरु (भक्तपुर र ललितपुर) भएको काठमाडौं उपत्यका प्रदेश एक बाहेक बिभिन्न प्रदेशहरुको आर्थिक दृष्टिले काममा भएकाहरुको ब्यवसायिक बर्गीकरणमा केही महत्वपूर्ण भिन्नता देखिदैनन्, लिङ्ग अनुसार ब्यवसायिक भिन्नताको हकमा कृषी सम्बन्धी ब्यवसाय एक मात्र बाहेक ब्यवसायिक बर्गीकरणबाट अरु तहहरुमा प्रत्येक प्रदेशका नारीहरुको प्रतिशत नरहरुको प्रतिशत भन्दा कम भएको पाइन्छ ।

आर्थिक दृष्टिले काममा भएका जनसंख्याको आर्थिक स्तर :

आर्थिक दृष्टिले काममा भएका जनसंख्या कुनै आमद हुने काम गर्दा समाजमा के के कुन कुन तहमा रहेर काम गर्दा रहेछन् सो कुरा जनाउनेलाई आर्थिक स्तर भन्दछन् ।

२००९/११ सालको जनगणनामा काम गर्दाको तह (आर्थिक स्तर)- (१) अरुलाई काममा लगाउने (२) अरुको काम गर्ने र (३) आफ्नै निजी काम गर्ने-गरी जम्मा तीन तहमा बिभाजन गरिएता पनि २०१८ सालको गणनामा भने "काम सघाउने" समेत आर्थिक स्तरको अर्को तह गरी जम्मा चार तह गरिएका छन् । ती तहहरुको परिभाषा निम्न प्रकार बमोजिम गरिएको थियो ।

१. अरुलाई काममा लगाउने
आफ्नो पेशा वा ब्यवसाय चलाउन परिवारका ब्यक्ति, नोकर, भाञ्छे बाहेक दुइ भन्दा बढी ब्यक्तिलाई तलब दिई राखी काम गराउनेहरु हुन् ।

२. अरुको काम गर्नेहरु
अरुले चलाएको काममा तलब ज्याला आदि लिई सो काम गरिदिने ब्यक्तिहरु हुन् । यसमा नोकरी गर्ने सबै र आफ्नो जग्गा नभई अरुको जग्गा अधियाँ ठेकबाट कमोद गरी जीबिका गर्नेहरु यसैमा पर्दछन् ।

३. निजी काम गर्नेहरु
काम आफै वा परिवारका मद्दतबाट (ज्याला दिन नपर्ने गरी) चलाउनेहरु हुन् । आफ्नो पेशा चलाउन अरुको काम खोजी जान नपर्ने (कहिले काहीँ बाहेक) त्यस्तै अरुलाई पनि तलब दिई राख्न नसक्नेहरु (कहिले काहीं ज्यालामा लगाए बाहेक) जस्तो गाउँको आरन राख्ने कामी, लुगा सिउने दमै, जुत्ता सिउने सार्की । खेतीमा चाहीं आफ्नो जग्गा आफ्नो वा परिवारको मद्दतबाट खेती गर्नेहरु ।

४. परिवारको काम सघाउने
परिवारको कुनै व्यक्तिले चलाएको धन्दामा अरु जहानले बिहान बेलुका वा समय समयमा गरी बर्षभरीमा कमसेकम चार (४) महिना जति काम गरेको (ज्याला तलब चाहीं नपाउने) लाई काम सघाउने भनिन्छ ।

उपरोक्त परिभाषा अनुसारका आर्थिक स्तरहरुमा भएको प्रतिशत बिवरण तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका नं. ५ : आर्थिक दृष्टिले काममा भएका जनसंख्या प्रतिशतमा, लिङ्ग, ब्यवसाय (दश प्रमुख भाग) र प्रदेश अनुसार । नेपाल २००९/११ र २०१८ साल

आर्थिक स्तर, गणना साल तथा लिंग	जम्मा				अरुलाई काममा लगाउने				निजी काम गर्ने				अरुको काम गर्ने				काम सघाउने				कामको तह नखुलेको			
प्रदेश	०९/११		२०१८		०९/११		२०१८		०९/११		२०१८		०९/११		२०१८		०९/११		२०१८		०९/११		२०१८	
	नर	नारी	नर	नारी	नर	नारी	नर	नारी	नर	नारी	नर	नारी	नर	नारी	नर	नारी	नर	नारी	नर	नारी	नर	नारी	नर	नारी
नेपाल	१००.०	१००.०	१००.०	१००.०	१.१	०.७	०.९	०.४	७७.७	८४.०	७५.६	७७.३	२०.९	१५.०	२०.२	१०.४	*	*	२.८	११.३	०.३	०.३	०.५	०.६
पूर्व पहाड	१००.०	१००.०	१००.०	१००.०	०.५	०.४	०.२	०.१	८८.४	९०.८	८८.५	८२.८	१०.७	८.४	७.७	४.९	*	*	३.२	११.७	०.४	०.४	०.४	०.५
पूर्व भित्री मधेश	१००.०	१००.०	१००.०	१००.०	१.०	०.८	०.३	०.१	८६.६	८७.५	८८.७	८३.४	१२.०	११.३	८.३	५.८	*	*	२.४	१०.२	०.४	०.४	०.३	०.३
पूर्व तराई (क+ख)	१००.०	१००.०	१००.०	१००.०	२.८	२.३	२.२	१.४	५४.९	५५.७	५२.२	४३.६	४२.०	४१.४	४१.५	३३.७	*	*	३.७	२०.६	०.३	०.६	०.४	०.७
पूर्व तराई (क)महोत्तरी बाहेक	*	*	१००.०	१००.०	*	*	१.९	१.२	*	*	५३.०	४३.८	*	*	४०.७	३२.४	*	*	४.०	२१.९	*	*	०.४	०.७
महोत्तरी (ख)	*	*	१००.०	१००.०	*	*	३.४	२.६	*	*	४९.५	४१.७	*	*	४४.५	११.९	*	*	२.२	१२.९	*	*	०.४	०.९
काठमाडौं उपत्यका	१००.०	१००.०	१००.०	१००.०	०.७	०.८	०.४	०.४	५५.९	५८.०	५४.७	६२.६	४१.५	३८.४	४०.५	१९.९	*	*	३.९	१६.७	१.९	२.८	०.५	०.४
पश्चिम पहाड (क+ख)	१००.०	१००.०	१००.०	१००.०	०.३	०.३	०.३	०.१	९३.४	९४.३	९१.४	८९.५	६.२	५.३	५.७	३.१	*	*	२.०	६.७	०.१	०.१	०.६	०.६
पश्चिम पहाड (क)	*	*	१००.०	१००.०	*	*	०.१	०.१	*	*	९१.०	८९.२	*	*	६.५	३.७	*	*	१.९	६.५	*	*	०.६	०.६
सु.प.पहाड (ख)	*	*	१००.०	१००.०	*	*	०.४	०.१	*	*	९०.१	९०.०	*	*	४.९	२.५	*	*	२.१	६.९	*	*	०.५	०.५
म.भि.मधेश	१००.०	१००.०	१००.०	१००.०	०.३	०.२	०.३	०.१	८८.८	९१.६	८२.३	८३.८	१०.८	८.१	१४.९	७.९	*	*	२.०	७.७	०.१	०.१	०.६	०.५
प.भि. मधेश	१००.०	१००.०	१००.०	१००.०	२.८	३.३	२.०	२.३	३९.८	४१.३	४४.५	४०.८	५७.४	५५.४	५१.०	३०.६	*	*	१.५	३३.८	*	*	१.१	२.३
पश्चिम तराई	१००.०	१००.०	१००.०	१००.०	२.१	१.९	२.७	२.०	६०.३	५७.०	५८.८	४९.६	३७.५	४१.१	३५.२	२५.१	*	*	३.१	२३.०	०.१	*	०.२	०.३
सुदूर प.तराई	१००.०	१००.०	१००.०	१००.०	०.८	१.०	२.०	१.१	५६.३	६१.७	५१.९	४९.८	४२.९	३७.३	४३.२	२७.८	*	*	२.४	२०.४	*	*	०.६	०.९

नोट : + = ०.१ प्रतिशत भन्दा कम

उपरोक्त तालिका अनुसार प्रत्येक प्रदेशका आर्थिक दृष्टिले काममा भएका जम्मा, नर र नारीहरु प्रत्येकलाई १००-१०० प्रतिशत मानी आर्थिक स्तरका बिभिन्न तहहरुमा कति कति प्रतिशत रहेछन् भनि हेर्दा यो स्पष्ट संग देखिन्छ कि सम्पूर्ण अधिराज्यमा सबै भन्दा धेरै प्रतिशत निजीकाम गर्नेहरु (२००९/११ मा नर ७७.७ % नारी ८४.० % र २०१८ मा नर ७५.६ % र नारी ७७.३ %) त्यसपछि अरुको काम गर्नेहरु (२००९/११ मा नर २०.९ % र नारी १५.० % र २०१८ मा नर २०.२ % र नारी १०.४ %) र अरुलाई काम लगाउनेहरुको प्रतिशत सबै भन्दा कम (२००९/११ मा नर १.१ % र नारी ०.७ % र २०१८ मा नर ०.९ % र नारी ०.४ %) भएको पाइन्छ ।

"निजी काम गर्नेहरुको" प्रतिशत नरहरु र नारीहरु दुबै तर्फ २००९/११ मा भन्दा २०१८ मा केही कम हुन गएको देखिन्छ । २००९/११ मा "काम सघाउनेहरु" लाई आर्थिक स्तरको भिन्दै तह नगरी यहि "निजी काम गर्नेहरु" को तहमा समाबेश गरिएको हुँदा मात्र २००९/११ मा "निजी काम गर्नेहरु" को प्रतिशत केही बढी देखिएको हो । २०१८ को गणनामा पनि "काम सघाउनेहरु" को तहमा पर्न आएको प्रतिशत (नरहरु तर्फ २.८ % र नारीहरु तर्फ ११.३ %) "निजी काम गर्नेहरु" को प्रतिशतमा थप्ने हो भने २००९/११ को गणनामा भएको प्रतिशत भन्दा २०१८ मा भएको प्रतिशत केही बढी नै हुन्छ । "अरुलाई काम लगाउने" र "अरुको काम गर्ने" तहहरुमा पनि २००९/११ मा भन्दा २०१८ को गणनामा प्रतिशत केही कम नै हुन गएको देखिन्छ । यसरी २००९/११ मा भन्दा २०१८ मा "अरुलाई काम लगाउने", "अरुको काम गर्ने" हरुको प्रतिशत घट्न गई "निजी काम गर्नेहरु (काम सघाउने समेत)" को प्रतिशत बढ्न जानुबाट २००९/११ र २०१८ को बीचका बर्षहरुमा श्री ५ को सरकारको पुनर्बास जस्तै अरु बिभिन्न सामाजिक कल्याणका बिभिन्न योजनाहरुको कार्यान्वयले गर्दा आफ्नै उद्योग धन्दा गरी आफ्नो जीविका गर्न सकिने बढी सहुलियतहरु उपलब्ध गराइएबाट आफ्नो जीबिकाको लागि अर्काको काम गर्न जानु पर्नेहरुको संख्या कम हुन गएको हुन सम्भव देखिन्छ ।

"कामको तह नखुलेको" तहमा नर र नारीहरु दुबै तर्फ २००९/११ को गणनामा भन्दा २०१८ को गणनामा बढी प्रतिशत हुन गएको देखिएबाट आर्थिक दृष्टिले काममा भएका जनसंख्याको आर्थिक स्तर सम्बन्धी लगत सोधाई, लेखाइ, र संकलन आदि सांख्यिकीय कार्यहरुको कार्य सम्पादन २०१८ को गणनामा भन्दा २००९/११ को गणनामा बढी गुणात्मक हुन सकेको देखिन्छ । प्रादेशिक बिभिन्नताको हकमा "अरुलाई काम लगाउने" हरुको सबैभन्दा धेरै प्रतिशत नरहरुतर्फ पश्चिम तराई प्रदेशमा र नारीहरुतर्फ पश्चिम भित्री मधेशमा भएको पाइन्छ, सबैभन्दा कम प्रतिशत चाही नरहरु तर्फ पश्चिम पहाड (क) र नारीहरु तर्फ: १) पूर्व पहाड २) पूर्व भित्री मधेश ३) पश्चिम पहाड (क+ख) ४) पश्चिम पहाड (क) ५) सु. पश्चिम पहाड (ख) ६) मध्य भित्री मधेश-इत्यादि प्रदेशहरुमा भएको देखिन्छ त्यस्तै "निजी काम गर्नेहरु" मा सबैभन्दा धेरै प्रतिशत नरहरु र नारीहरु तर्फ पश्चिम पहाड (क+ख) प्रदेशमा र सबै भन्दा थोरै प्रतिशत नरहरु र नारीहरु दुबै तर्फ पश्चिम भित्री मधेश प्रदेशहरुमा र "अरुको काम गर्ने" हरुमा सबै भन्दा धेरै प्रतिशत नरहरु तर्फ सुदूर पश्चिम तराइमा र नारीहरु तर्फ पूर्व तराई (क+ख) मा भएको देखिन्छ ।

आर्थिक दृष्टिले काममा भएका जनसंख्याको पेशा र ब्यवसाय :

जनगणनामा गरिएको पेशा र ब्यवसायको परिभाषा र सो पेशा र ब्यवसाय छुट्याउन गणकहरुलाई दिइएको नियम निर्देशनहरुको बारेमा माथि नै बिबेचना गरिसकेको हुँदा यहाँ फेरि दोहऱ्याइएको छैन । साथै, बिभिन्न कारणहरुले गर्दा २००९/११ सालको गणनामा आर्थिक दृष्टिले काममा हुनेहरुको पेशेबार बर्गीकरण हुन सम्भब नभएको कुरा पनि माथिनै उल्लेख भइसकेकै छ । त्यसैले आर्थिक दृष्टिले काममा भएका जनसंख्याको पेशा र ब्यवसाय एकै पटक देखिन सकिने गरी गरिएको यो सारिणीकरण २०१८ को गणनामा गरिएको थप प्रयास हो । २००९/११ को गणना संग २०१८ को गणनाबाट देखिएको स्थितिको दाँजो गर्नु सम्भब नभएता पनि २०१८ को गणनाबाट देखिएको स्थिति तलको तालिका नं. ६ मा दर्शाइएको छ ।

तालिका नं. ६ : आर्थिक दृष्टिले काममा भएका जनसंख्या प्रतिशतमा, लिङ्ग, पेशा र व्यवसाय अनुसार ।
नेपाल २०१८ साल

पेशा र लिंग / व्यवसाय	कुल जम्मा			० बिशेषज्ञ, प्राबिधिक र त्यस्तै किसिमका काम गर्नेहरु		१ प्रबन्धक प्रशासक तथा कारिन्दा सम्बन्धी काम गर्नेहरु		२ बिक्री तथा तत्सम्बन्धी काम गर्नेहरु		३ खेती सम्बन्धी पेशामा काम गर्नेहरु		४ खनिज बस्तु खन्ने झिक्ने काम गर्नेहरु		५ यातायातमा चालकको काम गर्नेहरु		६-७ कारिगर बिभिन्न उत्पादनको काम गर्नेहरु		८ सेवा सम्बन्धी पेशा		९ राम्ररी खुली नआएको र खुलाउन नसकिने	
	जम्मा	नर	नारी	नर	नारी	नर	नारी	नर	नारी	नर	नारी	नर	नारी	नर	नारी	नर	नारी	नर	नारी	नर	नारी
कुल जम्मा	१००.०	१००.०	१००.०																		
	१००.०	५९.५	४०.५	०.६	०.१	०.७	+	१.५	०.५	९१.७	९६.९	+	+	०.१	+	२.८	१.४	१.८	०.५	०.८	०.६
० खेती, बन, शिकार र मत्स्यपालन समेत	↓ ९३.८→१००.०	१००.०	१००.०																		
	१००.०	५८.२	४१.८	+	–	+	–	+	–	१००.०	१००.०	–	–	+	–	+	–	+	+	+	+
१ खनिज बस्तु खन्ने झिक्ने व्यवसाय	↓ + → १००.०	१००.०	१००.०																		
	१००.०	८१.८	१८.२	१७.५	–	२७.०	–	–	–	–	–	१६.६	८५.७	०.८	–	३४..७	–	३.२	१४.३	०.८	–
२-३ बस्तु पैदा गर्ने (रुपान्तर गर्ने)	↓ १.९→ १००.०	१००.०	१००.०																		
	१००.०	७३.३	२६.७	०.२	०.१	०.९	+	+	+	–	–	–	–	०.१	+	९८.३	९९.७	०.२	०.१	०.१	०.१
४ निर्माण सम्बन्धी व्यवसाय	↓ ०.१→ १००.०	१००.०	१००.०																		
	१००.०	९५.७	४.३	२.५	०.४	७.२	०.४	+	२.५	–	–	+	–	०.६	–	८७.४	९५.५	१.६	०.८	०.७	०.४
५ बिजुली ग्याँस, पानी र सामुदायिक सफाई सम्बन्धी	↓ + → १००.०	१००.०	१००.०																		
	१००.०	७९.८	२०.२	२.२	–	२१.७	१.०	–	–	–	–	–	–	१.५	–	२४.९	०.३	४६.४	९८.४	३.३	०.३
६ बाणिज्य, ब्यापार	↓ १.१→ १००.०	१००.०	१००.०																		
	१००.०	८१.९	१८.१	+	+	२.२	०.१	९७.४	९९.८	–	–	–	–	+	+	०.१	०.१	०.२	+	०.१	+
७ यातायात गोदाम र संचार	↓ ०.४→ १००.०	१००.०	१००.०																		
	१००.०	७९.८	२०.२	०.५	+	१५.१	१.०	०.६	०.१	+	–	–	–	२१.२	०.२	६०.०	९८.४	१.८	०.१	०.८	०.२
८ सेवा सम्बन्धी व्यवसाय	↓ १.९→ १००.०	१००.०	१००.०																		
	१००.०	८८.२	११.८	२०.८	१०.५	१६.९	१.३	०.२	०.१	+	–	+	–	०.५	+	०.७	०.२	५९.५	८६.३	१.४	०.६
९ राम्ररी खुली नआएका र खुलाउन नसकिने	↓ ०.८→ १००.०	१००.०	१००.०																		
	१००.०	६६.८	३३.२	०.९	०.४	३.५	०.१	+	+	–	–	–	–	०.३	–	१.७	०.६	३.९	०.३	८९.७	९८.६

माथिको तालिका नं. ६ मा व्यवसायिक बर्गीकरणको प्रत्येक तहमा भएका व्यक्तिहरु जम्मा, नर र नारीहरु प्रत्येकलाई १००-१०० प्रतिशत मानी पेशेबार बर्गीकरणको बिभिन्न तहहरुमा भएको प्रतिशत तेरसो तर्फ देखाइएको छ 'कुल जम्मा' को तह एकमा भने व्यवसायिक बर्गीकरणको प्रत्येक तहमा जम्मालाई १०० प्रतिशत मानी नरहरु र नारीहरुको प्रतिशतको साथ साथै 'कुल जम्मा' तहको 'जम्मा' लाई १०० प्रतिशत मानी बिभिन्न व्यवसायिक तहमा भएको प्रतिशत (सारिणीको ठाडो तर्फ) पनि दर्शाइएको छ ।

उपरोक्त तालिकाबाट यो स्पष्ट हुन आउँदछ कि आर्थिक दृष्टिले काममा भएका सम्पूर्ण जनसंख्या मध्ये ९३.८ % व्यक्तिको एक मात्र व्यवसाय भएको खेती नै नेपालको प्रमुख व्यवसाय हो र खेती बयवसाय हुनेहरुमा सोझै खेती सम्बन्धी कार्य गर्ने पेशा हुने व्यक्तिहरु बाहेक खेती सम्बन्धी व्यवसाय मै भएपनि बिशेषज्ञ, प्राविधिक, प्रबन्धक, प्रशासक इत्यादि पेशा हुनेहरु कोही रहनेछन् र खेती सम्बन्धी व्यवसाय हुनेहरुमा ५८.२ % नरहरु र ४१.८ % नारीहरु रहेछन् । बस्तु पैदा गर्ने (रुपान्तर गर्ने) व्यवसाय खेती पछिको दोस्रो मुख्य व्यवसायको रुपमा देखिन्छ । यो व्यवसायमा ७३.३ % नरहरु र २६.७ % नारीहरु भएका र यो व्यवसायमा बिशेषज्ञ, प्राविधिक र त्यस्तै किसिमका काम गर्ने पेशा हुनेहरु; प्रबन्धक; प्रशासक; तथा कारिन्दा सम्बन्धी काम गर्ने पेशा हुनेहरु; र सेवा सम्बन्धी पेशा हुनेहरु, इत्यादिको प्रतिशत नगण्य मात्र छ र यस व्यवसायमा अत्यधिक मात्रामा (नरहरु तर्फ ९८.३ % र नारीहरु तर्फ ९९.७ %) कारीगरी सम्बन्धी पेशा हुनेहरु मात्र भएको देखिन्छ ।

बस्तु पैदा गर्ने (रुपान्तर गर्ने) व्यवसाय जत्तिकै अर्को महत्वपूर्ण (आर्थिक दृष्टिले काममा भएका सम्पूर्ण जनसंख्याको प्रतिशतको दृष्टिले) व्यवसाय सेवा सम्बन्धी व्यवसाय नै भएको देखिन्छ । यो बयवसायमा ८८.२ % नरहरु र ११.८ % नारीहरु भएका र सेवा सम्बन्धी काम गर्ने पेशा हुनेहरुकै धेरै प्रतिशत (नर ५९.५ % र नारी ८६.३ %) भएतापनि बिशेषज्ञ, प्राविधिक र त्यस्तै किसिमका काम गर्ने पेशा हुनेहरु र प्रबन्धक, प्रशासक तथा कारिन्दा सम्बन्धी काम गर्ने पेशा हुनेहरुको प्रतिशत पनि महत्वपूर्ण (Significant) नै देखिन्छ ।

खनिज बस्तु खन्ने झिक्ने व्यवसाय, निर्माण सम्बन्धी व्यवसाय, बिजुली, ग्याँस, पानी र सामुदायिक सफाइ सम्बन्धी व्यवसाय, यातायात, गोदाम तथा संचार सेवा सम्बन्धी व्यवसाय, इत्यादि व्यवसायिक बिभाजनका तहहरुमा आर्थिक दृष्टिले काममा हुने व्यक्तिहरुको ज्यादै थोरै प्रतिशत (सबै गरेर जम्मा ५ %) मात्र भएका भई व्यवसायको रुपमा यी व्यवसायहरु त्यत्तिको महत्वपूर्ण (Significant) देखिदैनन् ।

अन्त्यमा, व्यवसायिक बिभाजनको सम्पूर्ण तहहरु मध्ये खेती, बन, शिकार र मत्स्यपालन व्यवसाय एक बाहेक बाँकी सबै व्यवसायहरुको रचना (Composition) मा नारीहरुको संख्या भन्दा नरहरुको संख्या ज्यादै नै धेरै भएको देखिन्छ ।

आर्थिक दृष्टिले काममा भएका जनसंख्याको आर्थिक स्तर र पेशा :

२००९/११ सालको गणनामा आर्थिक दृष्टिले काममा हुने व्यक्तिहरुको पेशेबार बर्गीकरण हुन नसकेबाट २०१८ को गणनामा आर्थिक दृष्टिले काममा हुने व्यक्तिहरुको एकै पटक पेशा र आर्थिक स्तर देखिन सकिने गरी गरिएको यो सारिणीकरणलाई २००९/११ सालको गणना संग दाँज्न सम्भव नभएतापनि २०१८ को गणनाबाट देखिएको स्थिति तलको तालिकामा देखाइएको छ ।

तालिका नं. ७ : आर्थिक दृष्टिले काममा भएका जनसंख्या प्रतिशतमा लिङ्ग, आर्थिक स्तर र पेशा (दश प्रमुख भाग) अनुसार ।
नेपाल २०१८ साल

आर्थिक स्तर र लिङ्ग / पेशा	कुल जम्मा			अरुलाई काम लगाउने			निजी काम गर्ने			अरुको काम गर्ने			काम सघाउने			नखुलेका		
	जम्मा	नर	नारी	जम्मा	नर	नारी	जम्मा	नर	नारी	जम्मा	नर	नारी	जम्मा	नर	नारी	जम्मा	नर	नारी
कुल जम्मा	१००.०	१००.०	१००.०	०.७	०.९	०.४	७६.३	७५.६	७७.३	१६.२	२०.२	१०.४	६.३	२.८	११.३	०.५	०.५	०.६
० बिशेषज्ञ, प्राबिधिक र त्यस्तै किसिमका काम गर्नेहरु	१००.०	१००.०	१००.०															
	०.४	०.६	०.१	+	०.१	-	१२.२	११.२	२७.१	८७.१	८८.१	७०	०.४	०.३	०.७	०.३	०.३	०.२
१ प्रबन्धक प्रशासक तथा कारिन्दा सम्बन्धी काम गर्नेहरु	१००.०	१००.०	१००.०															
	०.४	०.७	+	+	+	-	१.५	१.५	२.२	९८.२	९८.२	९७.८	०.१	०.१	-	०.२	०.२	-
२ बिक्री तथा तत्सम्बन्धी काम गर्नेहरु	१००.०	१००.०	१००.०															
	१.१	१.५	०.५	०.२	०.२	०.१	८५.१	८५.३	८४.३	९.३	१०.३	४.९	५.२	४	१०.४	०.२	०.२	०.३
३ खेती सम्बन्धी पेशामा काम गर्नेहरु	१००.०	१००.०	१००.०															
	९३.८	९१.७	९६.९	०.७	१	०.४	७९.१	७९.५	७८.४	१३.६	१६.५	९.५	६.५	२.९	११.६	०.१	०.१	०.१
४ खनिज बस्तु खन्ने झिक्ने काम गर्नेहरु	१००.०	१००.०	१००.०															
	+	+	+	-	-	-	४६.८	४.३	८७.५	५१.१	९५.७	८.३	२.१	-	४.२	-	-	-
५ यातायातमा चालकको काम गर्नेहरु	१००.०	१००.०	१००.०															
	०.१	०.१	+	+	०.१	-	१७.३	१७.२	३०.८	८१.९	८१.९	६९.२	०.५	०.५	-	०.३	०.३	-
६-७ कारिगर बिभिन्न उत्पादनको काम गर्नेहरु अन्य मजदुर	१००.०	१००.०	१००.०															
	२.२	२.८	१.४	०.१	०.२	०.१	४५.६	४२.५	५४.५	५१.५	५५.७	३९.३	२.७	१.५	६	०.१	०.१	०.१
८ सेवा सम्बन्धी ब्यवसाय	१००.०	१००.०	१००.०															
	१.३	१.८	०.५	+	+	-	५.४	५.१	६.७	९३.८	९४.४	९०.८	०.६	०.३	२.३	०.२	०.२	०.२
९ नखुलेका र खुलाउन नसकिने	१००.०	१००.०	१००.०															
	०.७	०.८	०.६	०.१	०.१	०.१	१४.४	१२.३	१८.५	२६	३७.२	४.४	१	०.७	१.४	५८.५	४९.७	७५.६

नोट : + = ०.१ प्रतिशत भन्दा कम

माथिको तालिकामा पेशेबार बिभाजनको प्रत्येक तहमा भएका 'कुल जम्मा' लाई (जम्मा, नर र नारीहरु प्रत्येकलाई) १००-१०० प्रतिशत मानी आर्थिक स्तरको बिभिन्न तहहरुमा भएको प्रतिशत बिवरण तालिकाको तेर्सो तर्फ र 'कुल जम्मा' तहको जम्मा, नर र नारीहरु प्रत्येकलाई १००-१०० प्रतिशत मानी तालिकाको ठाडो तर्फ पेशा बिभाजनको बिभिन्न तहमा भएको प्रतिशत बितरण देखाइएको छ ।

माथिको तालिकाबाट यो स्पष्ट संग देखिन्छ कि बिक्री र तत्सम्बन्धी काम गर्ने पेशा हुनेहरु; खेती सम्बन्धी कामगर्ने पेशा हुनेहरु; बाहेक पेशा बिभाजनको अरु बाँकी तहहरुमा हुने ब्यक्तिहरु (जम्मा, नर र नारीहरु सबैको तहमा) मध्ये "अरुको काम गर्ने" तहमा हुने ब्यक्तिहरुको प्रतिशत सबैभन्दा धेरै र त्यसपछि "निजी काम गर्ने" तहमा दोस्रो धेरै प्रतिशत भएको पाउँदछौं । तर नारीहरु तर्फ मात्र भने खनिज बस्तु खन्ने झिक्ने काम गर्ने पेशाको तहमा पनि "अरुको काम गर्ने" तहमा भन्दा "निजी काम गर्ने" तहमा नै बढी प्रतिशत भएको देखिन्छ । बिक्री र तत्सम्बन्धी काम गर्ने पेशा हुनेहरु र खेती सम्बन्धी पेशा हुनेहरुमा भने "निजी काम गर्ने" तहमा सबै भन्दा धेरै प्रतिशत र त्यसपछि मात्र "अरुको काम गर्ने" तहमा दोस्रो धेरै प्रतिशत भएको देखिन्छ । तर नारीहरु तर्फ मात्र भने बिक्री र तत्सम्बन्धी कामगर्ने पेशा हुनेहरुको तहमा "निजी काम गर्ने" तह पछिको दोस्रो मुख्य स्तर "अरुको काम गर्ने" नभई "काम सघाउने" तह हुन गएको देखिन्छ ।

पेशा बिभाजनको सबै तहहरुमा आर्थिक स्तरको एक तह- "अरुलाई काम लगाउने"- मा जम्मा, नर र नारीहरु प्रत्येक तर्फ ज्यादै थोरै प्रतिशत मात्र भएको पाइन्छ ।

आर्थिक दृष्टिले काममा भएका जनसंख्याको आर्थिक स्तर र ब्यवसाय :

२००९/११ को जनगणनामा आर्थिक दृष्टिले काममा हुने ब्यक्तिहरुको ब्यवसायिक बर्गीकरण र आर्थिक स्तर बिभाजनको बेग्ला बेग्लै सारिणीकरण गरिएको र एउटै सारिणीबाट दुबै कुरा एकै पटक देखिन सकिने गरी गरिएको यस्तो किसिमको सारिणीकरण (Cross Tabulation) नगरिएको हुदा २००९/११ को गणना र २०१८ को गणनाको दाँजो गर्नु सम्भब नभएबाट तलको तालिका नं. ८ मा २०१८ को गणनाबाट देखिएको स्थिति मात्र देखाइएको छ ।

तालिका नं. ८ : आर्थिक दृष्टिले काममा भएका जनसंख्या प्रतिशतमा, लिङ्ग, आर्थिक स्तर, र व्यवसाय, (दश प्रमुख भाग) अनुसार । नेपाल २०१८ साल ।

आर्थिक स्तर र लिङ्ग / व्यवसाय	कुल जम्मा			अरुलाई काम लगाउने			निजी काम गर्ने			अरुको काम गर्ने			काम सघाउने			नखुलेका		
	जम्मा	नर	नारी	जम्मा	नर	नारी	जम्मा	नर	नारी	जम्मा	नर	नारी	जम्मा	नर	नारी	जम्मा	नर	नारी
कुल जम्मा	१००.०	१००.०	१००.०	०.७	१.०	०.४	७६.३	७५.६	७७.३	१६.२	२०.१	१०.४	६.३	२.८	११.३	०.५	०.५	०.६
० खेती, बन, शिकार र मत्स्यपालन समेत	१००.०	१००.०	१००.०															
	९३.८	९१.८	९३.९	०.८	१.०	०.४	७९.०	७९.४	७८.४	१३.६	१६.६	९.५	६.५	२.९	११.६	०.१	०.१	०.१
१ खनिज बस्तु खन्ने झिक्ने व्यवसाय	१००.०	१००.०	१००.०															
	+	+	+	-	+	-	२०.१	७.९	७५.०	७८.६	९१.३	२१.४	१.३	०.८	३.६	-	-	-
२-३ बस्तु पैदा गर्ने (रुपान्तर गर्ने)	१००.०	१००.०	१००.०															
	१.९	२.३	१.२	०.१	०.२	०.१	५४.४	५१.१	६३.२	४२.२	४६.७	२९.८	३.१	१.८	६.८	०.१	०.२	०.१
४ निर्माण सम्बन्धी व्यवसाय	१००.०	१००.०	१००.०															
	०.१	०.२	+	+	+	-	२.८	२.४	१३.६	९६.४	९७.०	८४.८	०.४	०.६	१.२	+	-	०.४
५ बिजुली ग्याँस, पानी र सामुदायिक सफाई सम्बन्धी	१००.०	१००.०	१००.०															
	+	+	+	-	-	-	३.०	२.५	५.१	९५.६	९६.५	९२.२	०.७	०.३	२.४	०.७	०.७	०.३
६ बाणिज्य, ब्यापार	१००.०	१००.०	१००.०															
	१.१	१.५	०.५	०.२	०.२	०.१	८३.६	८३.५	८३.९	१०.९	१२.२	५.२	५.१	३.९	१०.५	०.२	०.२	०.३
७ यातायात गोदाम र संचार	१००.०	१००.०	१००.०															
	०.४	०.५	०.२	+	+	-	४.४	५.३	१.२	९५.०	९४.४	९७.२	०.५	०.३	१.२	०.१	+	०.४
८ सेवा सम्बन्धी व्यवसाय	१००.०	१००.०	१००.०															
	१.९	२.८	०.६	+	+	-	६.५	६.१	९.४	९३.०	९३.५	८८.३	०.४	०.२	२.२	०.१	०.२	०.१
९ राम्ररी खुली नआएका र खुलाउन नसकिने	१००.०	१००.०	१००.०															
	०.८	०.९	०.६	०.१	०.१	०.१	१४.३	१२.२	१८.५	२७.८	३९.१	४.९	०.९	०.७	१.४	५६.९	४७.९	७५.१

नोट : + = ०.१ प्रतिशत भन्दा कम

माथिको तालिकामा पनि तालिका नं. ६ र ७ मा झैं व्यवसायिक बिभाजनको प्रत्येक तहमा भएका जम्मा, नर र नारीहरु प्रत्येकलाई १००-१०० प्रतिशत मानी आर्थिक स्तरको बिभिन्न तहहरुमा भएको प्रतिशत वितरण तालिकाको तेर्सो (Horizontal) तर्फ देखाइएको छ । त्यस्तै 'कुल जम्मा' तहको जम्मा, नर र नारीहरु प्रत्येकलाई १००-१०० प्रतिशत मानी व्यवसायिक बिभाजनको बिभिन्न तहहरुमा भएको प्रतिशत बितरण तालिकाको ठाडो (Vertical) तर्फ देखाइएको छ ।

उपरोक्त तालिका नं. ८ अनुसार, खेती, बन, शिकार र मत्स्यपालन व्यवसाय, बस्तु पैदा गर्ने (रुपान्तर गर्ने) व्यवसाय; र बाणिज्य, ब्यापार इत्यादि तीन व्यवसायहरुमा जम्मा नर, र नारीहरु सबै तर्फ "निजी काम गर्ने" तहमा सबैभन्दा धेरै प्रतिशत र त्यसपछि खेती, बन, शिकार र मत्स्यपालन र बाणिज्य ब्यापार व्यवसाय भएका नारीहरु बाहेक "अरुको काम गर्ने" तहमा दोस्रो धेरै प्रतिशत भएको पाइन्छ । खेती, बन, शिकार र मत्स्यपालन व्यवसायमा र बाणिज्य ब्यापार व्यवसायमा भएका नारीहरुमा भने "निजी काम गर्ने" तहपछि दोस्रो मुख्य तह "काम सघाउने" तह भएको देखिन्छ । खनिज बस्तु खन्ने झिक्ने व्यवसाय; निर्माण सम्बन्धी व्यवसाय; बिजुली ग्याँस, पानी र सामुदायिक सफाई सम्बन्धी व्यवसाय; सेवा सम्बन्धी व्यवसाय-इत्यादि बयवसायहरुमा भने खनिज बस्तु खन्ने झिक्ने व्यवसाय भएका नारीहरु बाहेक सबै व्यवसायहरुमा जम्मा, नर र नारीहरु सबै तर्फ "अरुको काम गर्ने" तहमा सबै भन्दा धेरै प्रतिशत र त्यसपछि मात्र "निजी काम गर्ने" तहमा दोस्रो धेरै प्रतिशत भएको पाउँदछौं । "अरुलाई काम लगाउने" तहमा भने खेती, बन, शिकार र मत्स्यपालन व्यवसाय भएका नरहरु बाहेक व्यवसायिक बिभाजनको अरु बाँकी सबै, तहहरुमा जम्मा, नर र नारीहरु सबै तर्फ नगण्य प्रतिशत मात्र भएको देखिन्छ ।

शुद्धिपत्र ERRATA

पाना नं	पंक्ति नं.	महल नं	शुद्ध	अशुद्ध
Page No.	Line No.	Column No.	Correct	Incorrect
१	४		FOR	-
१	७	९	७४१०	४७१०
१	१५	१०	२७३६०	२९३६०
२	१	९	४३०७	४३०३
२	१५	८	८६३१	८९३१
३	१५	१०	२९३७५	२९२७५
१४	१	२	४६९२३	४६९३
४२	१६	४	३०८८	३०८
४२	१८	४	२६९२	२६९
४४	३	५	१०	०
६९	८	३	१४७	१७
११६	१०	६	७	–
१३१	१६	२	२१२	१२
१४५	६	७	११०	१०
१५४	१	२	१२६१	१२५१
१५४	१	३	१९७५१	१९७६१
२०३	२	७	१६६१६	१६३१६
२१८	६	३	२९०७	२९७
२२७	३	२	११	१
२३१	१८	४	११२	११
२३५	३	९	५११२	५११
२३७	२०	४	४	–
२४८	१	३	१	–
३०६	८	२	६२८३९	६२८९
३३७	८	७	५३९	५९
३७४	१३	७	१३७७	१३७
४१०	२	४	१४३५०६	१४३५६
४१०	१९	५	१२९९१४	१९९१४
४२६	१२	७	२८	८
४७९	१९	६	४०८	८४०
४९२	१९	३	२०७९९	२०९९
५१६	११	५	२३१	२१
५२२	१२	२	५१५६२	५५६२
५२२	६	४	१३८	३८

५२२	९	४	३३५४	३५४
५२८	४	४	१४६	१६
५३२	१२	४	४६९३३	४६६३
५४४	११	७	३४६	३६
५५२	११	२	४४५८९	४५५९
५६०	१४	१०	–	१
५८३	११	१	६४८०६	६८०६
५९२	७	४	२१२	२१
५९८	५	४	८१६३३	८१६३०
५९९	२१	४	३६२११	३६२१
६५३	१०	५	१२१	११
६५३	२०	४	१०९	१९
६५९	१५	६	३९१	३१
६६२	१५	५	१५०९४	१५९४
६६४	८	७	१	–
६६४	२८	७	१	–
६७७	१२	४	३०९९२	३९९२
६८५	२४	३	१०६	१६
६८७	२१	५	१३५३	१५३
६९८	१५	५	२७४५	२७५
७०१	१२	६	३०६	३६
७२०	२०	५	१०३	१३
७२९	४	२	२७०५	२७५
७३९	१२	४	७०१९२	७१९२
७३९	१३	३	–	–
७४८	२१	७	४१७	१